

Online zpřístupnění kulturního dědictví v kontextu vybraných témat informační politiky

PhDr. Blanka Vorlíčková, Ph.D.

bvorlickova@gmail.com

Dizertačná práce obhájená v Ústavě informačních studií a knihovnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, 194 s. + přílohy 129 s. Školitel: doc. PhDr. Richard Papík, Ph.D.

Článek představuje ve stručnosti disertační práci věnovanou vybraným oblastem tematiky online zpřístupnění kulturního dědictví v kontextu moderní informační politiky, jejíž je součástí. Po vymezení používaných termínů, mezi nimiž je pojem kulturního dědictví definovaný na základě antropologického pojetí pojmu kultura, a po segmentaci kulturního dědictví podle klíčových aktivit organizace UNESCO následuje kapitola prezentující evropské aktivity v oblasti digitalizace a online zpřístupnění kulturního dědictví jako součást informační politiky Evropské unie od druhé poloviny 90. let 20. století (s přesahem mimoevropských aktivit významných pro Evropu). V kontextu této evropské politiky je představena činnost paměťových institucí České republiky podílejících se na online zpřístupnění evropského kulturního dědictví. Třetí kapitola je věnována terciárnímu vzdělávání se zaměřením na USA a Evropu, s detailním zájmem o situaci ve Slovenské a České republice. Čtvrtá kapitola předkládá základní souhrnnou charakteristiku informačních systémů kulturního dědictví a nastiňuje možnosti jejich využití v rámci vzdělávání a jako bohatých informačních zdrojů pro uživatele knihoven. Poslední kapitola práce se zaměřuje na výsledky získané v rámci projektu věnovaného tvorbě digitální knihovny pro online zpřístupnění obsahu knižních fondů významných osobností.

Disertační práce obhájená v dubnu tohoto roku na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze se věnuje tématu digitalizace a online zpřístupnění kulturního dědictví, a to především v kontextu informační politiky Evropské unie, jejíž je součástí, a vybraným teoretickým otázkám, které jsou s tímto tématem spojeny.

Pojem *kulturní dědictví* a obsah tohoto pojmu je v práci vyvozován z globálního antropologického pojetí pojmu *kultura*, resp. *tříd kulturních jevů* vycházejících z tohoto pojetí. Tato volba je následně potvrzena představením segmentů kulturního dědictví definovaných v klíčových dokumentech a aktivitách organizace UNESCO týkajících se ochrany kulturního dědictví.

V terminologické části práce jsou vymezeny další pojmy a termíny pojící se s problematikou zpřístupňování kulturního dědictví v prostředí internetu (paměť, paměťové instituce, ochrana kulturního dědictví prostřednictvím digitalizace a digitální knihovny a digitální sbírky), pro které autorka práce užívá spíše obecné označení *systémy kulturního dědictví*.

Následuje kapitola věnovaná významným mezinárodním a mimoevropským aktivitám, které ovlivnily a ovlivňují vývoj digitalizace v rámci paměťových institucí v Evropě a tudíž také v České republice. Zaměřuje se na Program organizace UNESCO *Paměť světa (Memory of World Programme)*, projekt *Světové digitální knihovny (World Digital Library)*, mapuje situaci v USA, kde je vývoj digitálních knihoven pro zpřístupňování digitálního obsahu vzniklého digitalizací již zaběhnutou praxí od konce 20. století. Zaměřuje se na úspěšný program *Paměť Ameriky (American Memory Programme) Kongresové knihovny*, který dal vzniknout největší digitální sbírce digitalizovaného kulturního dědictví vytvořené z činnosti veřejných institucí v západním světě. V současnosti probíhá v paměťových institucích USA řada digitalizačních projektů, které slouží potřebám akademické sféry, vzdělávání na všech stupních, ale i široké veřejnosti. Přístup k výstupům těchto projektů se soustředí ve *Veřejné digitální knihovně Ameriky (Public Digital Library of America)* vyvíjené na půdě *Harvard University (Cambridge)*.

Digitalizace a online zpřístupnění kulturního dědictví mají od druhé poloviny 90. let 20. století své místo také v moderní informační politice Evropské unie a jejích členských států, kdy se staly součástí ekonomických strategií podporujících ekonomický růst a konkurenceschopnost Evropy cílených prostřednictvím *Lisabonské strategie*. Součástí těchto strategií (*eEurope, i2010, i2020*), kladoucích důraz na využívání informačně-komunikačních technologií v životě evropských občanů, je i vytváření digitálního kulturního obsahu a jeho využívání jako jedné z cílených aktivit spojených s tvorbou informační společnosti.

V 90. letech 20. století byly rozsáhlé digitalizační programy realizovány v ekonomicky nejrozvinutějších státech Evropy, jako byla Francie, Německo, Velká Británie a Nizozemí. Postupně s vývojem ICT, rozšiřujícími se aktivitami Evropské komise, zaměřenými na koordinaci digitalizace a online zpřístupnění evropského dědictví, společně s činnostmi zaměřenými na odstranění organizačních, technologických a právních bariér využívání tohoto obsahu a díky postupující-

címu požadavku demokratizace kulturního dědictví ze strany uživatelské veřejnosti se rozvíjely digitalizační aktivity i v dalších státech Evropského společenství.

Po zhruba pěti letech monitorování a koordinačních snah tyto aktivity zesílily ve druhé polovině prvního desetiletí 21. století a získaly konkrétní vizi společné evropské digitální knihovny, čímž byly korunovány snahy evropské kulturní politiky o jeden společný přístupový bod k digitálním kopiím dědictví uchovávaného v evropských paměťových institucích, koncipovaný od 90. let 20. století. Výsledkem této vize bylo spuštění portálu *Europeana* v listopadu 2008 zpřístupňujícího online miliony digitálních kopií objektů kulturního dědictví.

Zatímco na počátku byla do portálu *Europeana* dodávána metadata již digitalizovaného evropského kulturního obsahu, v současné době se zvyšuje požadovaná míra centralizace a členské státy jsou vybízeny k rozsáhlejší digitalizaci za využití evropských strukturálních fondů a spolupráce se soukromým sektorem.

Tak jak v průběhu evropských koordinačních aktivit digitalizace, tak i v současnosti je pozornost evropských snah v této oblasti upřena především na otázky týkající se zajištění trvalé ochrany vytvořeného digitálního obsahu; zajištění vícejazyčného přístupu k tomuto obsahu a odstraňování bariér online zpřístupnění kulturního dědictví, které tkví především v řešení problémů spojených s ochranou autorských práv, zejména v řešení online zpřístupnění děl chráněných autorským právem; osiřelých děl a děl již nepřístupných na trhu; zavedení mechanismů pro odevzdávání povinného výtisku elektronických dokumentů; zajištění stálé přístupnosti digitálního obsahu pomocí trvalých identifikátorů a zachování přístupu k volným dílům i po jejich digitalizaci. Naléhavým úkolem je vzhledem k nutnosti trvalé udržitelnosti dosažených řešení a jejich dalšího vývoje hledání možností dlouhodobého financování současných a budoucích aktivit.

Česká republika díky digitalizačnímu programu *Memories Mundi Series Bohemica* digitalizačního týmu *Národní knihovny ČR* a firmy *AIP Beroun* (dříve součástí *Albertina icome Praha*) dosáhla již na konci 90. let 20. století mezinárodních úspěchů. Účastnila se evropské politiky digitalizace a online zpřístupnění ještě před svým vstupem do Evropské unie. Po vstupu participovala na zásadních aktivitách (*TEL*) a v současné době je v České republice několik národních agregátorů dodávajících do portálu *Europeana* digitální kopie objektů kulturního obsahu v českých knihoven, muzeí a archivů. Přesto jsou i zde snahy dosáhnout rychlého zvýšení množství obsahu, který Evropská komise požaduje. Rozsáhlá digitalizace a online zpřístupnění kulturního dědictví se plánuje především prostřednictvím strukturálních fondů v rámci projektu *Národní digitální knihovny* za spolupráce s firmou *Google*, *Národního digitálního archivu* a dalších aktivit realizovaných v rámci plnění evropské informační politiky a jedné z jejích klíčových bodů – eGovernmentu. Další úkoly jsou obsahem plnění příslušné části *Koncepce rozvoje knihoven na léta 2010–2014*, která vznikla v rámci *Státní kulturní politiky ČR na léta 2009–2014* stejně jako plnění cílů v lednu 2013 schválené *Strategie digitalizace kulturního obsahu na léta 2013–2020*.

V březnu 2010 vyhlásila Evropská komise strategii *Europe 2020: strategie pro udržitelný růst podporující začlenění* reagující na celosvětovou (v rámci ní evropskou) ekonomickou krizi. V rámci této iniciativy a především aktivit zaměřených na digitální společnost používající informačně komunikační technologie (*Digital society using ICT*) je realizována iniciativa *EU Digitální program pro Evropu (Digital Agenda for Europe)* podporující jeden z cílů strategie – inteligentní růst. Program této iniciativy navazuje na cíle předcházejících plánů urychlení rozšíření vysokorychlostního internetu a využití výhod jednotného digitálního trhu domácnostmi a podniky.

Do tohoto úkolu spadá také cíl vytvořit jednotný evropský trh pro internetové služby a digitální obsah, bezpečný a bez hranic, s vysokou úrovní důvěry a důvěryhodnosti. Vytvořit v jeho rámci vyvážený regulační rámec s jasně vymezenými režimy práva, podporou licencí pro více území, náležitou ochranou a odměnou držitelů autorských práv [European Commission, 2012a]. V neposlední řadě je prioritou tohoto úkolu aktivní podpora digitalizace kulturního dědictví Evropy. Zde především s cílem růstu a využívání obsahu portálu *Europeana*, která má být ve své oblasti do budoucna výlučnou evropskou aktivitou v oblasti digitalizace a online zpřístupnění kulturního dědictví financovanou z evropských financí.

Disertační práce se věnuje také zastoupení tematiky online zpřístupňování kulturního dědictví v rámci terciárního vzdělávání. Jako poměrně nová náplň činnosti paměťových institucí je oblast vzdělávání týkající se digitalizace a online zpřístupňování kulturního dědictví v posledních několika letech velmi diskutovanou oblastí jak v Evropě, tak i v Spojených státech amerických.

Jak konstatují výzkumy obsahu vzdělávání v oblasti digitalizace a zpřístupňování kulturního dědictví v rámci vzdělávacích osnov škol zaměřených na informační vědu a knihovnictví, je možno zaznamenat dva přístupy, které umožňují začlenit digitalizaci do širšího rámce. Je to přístup, jenž začleňuje digitalizaci do znalostního systému spojeného s koncepty, procesy a postupy spojenými s tvorbou a správou digitálních knihoven a přístup zaměřený na kulturní dědictví poskytující sblížení oblastí, které se dříve vyvíjely nezávisle, tj. knihovnictví a informační vědu, archivní vědu a muzejnictví [viz MANŽUCH, HUVILA a APARAC-JELUŠIĆ, 2005, s. 41].

Oba tyto přístupy lze vysledovat v osnovách vysokých škol a univerzit zaměřených na informační a vědu i v současnosti s tím, že Spojené státy americké věnují velkou pozornost rozvoji digitálních knihoven, které jsou dnes již díky digitalizačním programům velkého množství amerických univerzitních knihoven a paměťových institucí pomocným nástrojem ve výuce, zatímco evropské pojetí pohlíží na digitalizaci a online zpřístupnění kulturního dědictví především jako na záležitost spojující paměťové instituce v činnostech a snahách o uchování a zpřístupnění jejich fondů.

Již v druhé polovině 90. let 20. století existovaly v USA dílčí vyučovací lekce zaměřené na tematiku digitálních knihoven, jejich nedostatkem byla však absence jednotné koncepce (způsobená zčásti nejednotností v pojetí digitálních knihoven samotných, zčásti nejednotností obsahového zaměření těchto lekcí).

Na výsledcích starších amerických výzkumů lze vysledovat vývoj tohoto vzdělávání a konstatovat, že se postupem let z dílčích učebních předmětů vyvinuly, často na předních amerických univerzitách, specializované výukové programy, v současné době vzdělávající profesionály ve specializaci *Digitálního knihovnictví (Digital Librarianship)*, jejichž programovou náplň ve stručnosti práce předkládá. Existuje také několik koncepčních projektů věnujících se tvorbě výukových osnov v oblasti digitálních knihoven a digitálního kurátorství.

V evropském prostředí se tematika začala rozvíjet jako reakce na americké aktivity i na požadavky praxe. Nejvýznamnějším příspěvkem k evropské debatě o obsahu a organizaci samostatných výukových programů této tematiky je *Reflexe evropských výukových osnov v oblasti informačních studií a knihovnictví (European Curriculum Reflections on Library and Information Science Education)* z roku 2005. Dokument vychází z projektu inspirovaného diskusí na téma vlivu Boloňské deklarace na výukové osnovy škol informační vědy a knihovnictví. Vedle rozsáhlého výzkumu osnov evropských vysokých škol navrhuje mimo jiné v deseti modulech obsažený specializovaný program vzdělávání v oblasti digitalizace a online zpřístupnění kulturního dědictví. V duchu této koncepce je již v Evropě realizováno několik mezinárodních studijních programů.

V práci jsou uvedeny zásadní poznatky této koncepce, které autorka považuje za významné, a v příloze č. 6 přináší stručný překlad obsahu navrhovaných výukových modulů.

Práce předkládá závěry analýzy výukových osnov českých a slovenských univerzit zaměřených na informační vědu a knihovnictví.

V České republice a Slovenské republice je tematika digitalizace a zpřístupňování kulturního dědictví obsažena v dílčích výukových předmětech. Samostatné předměty věnované tématu digitálních knihoven a zaměřené na digitalizaci kulturního dědictví jsou realizovány v několika kurzech na všech českých univerzitách specializovaných na informační vědu a knihovnictví, tj. *Ústavu informačních studií a knihovnictví FF UK v Praze; Kabinetu informačních studií a knihovnictví MU v Brně a Ústavu bohemistiky a knihovnictví Slezské univerzity v Opavě. Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK v Praze* realizuje v této oblasti několik výukových specializovaných předmětů, *KISK Masarykovy univerzity v Brně* v předmětech akademického roku 2011/2012 nabízel tematiku digitálních knihoven především v rámci programu Erasmus. *Ústav bohemistiky a knihovnictví Slezské univerzity v Opavě* reflektuje na navrženou koncepci Evropských osnov.

I bez hlubšího výzkumu lze předpokládat, že podobné předměty jsou vyučovány takto samostatně, bez širší koncepce, ve většině škol informační vědy a knihovnictví v Evropě. Předpokládat je možné i to, že se bude rozsah předmětů zaměřených na digitalizaci, digitální zdroje, jejich dlouhodobé uchování a koncepční znalosti potřebné při realizaci digitalizačních procesů rozšiřovat podle potřeby praxe. Otázkou také je, zda samostatnou specializaci na téma digitalizace a zpřístupňování kulturního dědictví školy informační vědy a knihovnictví považují (i do budoucna) za potřebnou, nebo si vystačí s dílčími předměty.

Při studiu tematiky i pro účely výuky se autorka setkává s velkým množstvím informačních systémů zpřístupňujících online digitální kopie kulturního dědictví. Sestavila proto základní obecnou charakteristiku těchto systémů a k práci přiložila anotovaný seznam některých z nich.

Kapitola věnovaná těmto systémům také zmiňuje některé otázky týkající se konceptu kulturního dědictví a jeho existence v digitálním prostředí, upozorňuje na některé teoretické záležitosti spojené s komunikací kopií kulturního dědictví v digitálním prostředí a nastiňuje možnosti využití online zpřístupňování kulturního dědictví v oblasti vzdělávání a jako bohatého zdroje pro knihovny.

Systémy kulturního dědictví poskytují koncovému uživateli možnosti kvalitního využití kulturního dědictví prostřednictvím prezentace digitálních kopií a obrazů i přidaných služeb. Nebyl však objeven žádný online systém, který by zpřístupňoval segment kulturního dědictví, jímž jsou pozůstalostní knižní fondy významných osobností. Proto autorka na základě cílů, s nimiž vstupovala do doktorského studia, blíže specifikovala tematický obsah nástrojů pro online zpřístupnění kulturního dědictví a zaměřila se na výzkum a vývoj ve věci interaktivního zpřístupnění obsahu těchto fondů. Popis postupu realizovaného projektu a jeho výsledků je začleněn do předkládané disertační práce.

Cenný materiál ve fondech osobních knihoven obsahuje potenciál jak pro historiky z oblasti kultury, vědy a techniky, tak i pro zájemce z řad široké veřejnosti. Tato část kulturního dědictví je však (především v České republice) dosud na okraji zájmu, třebaže se tento zájem pozvolna zvyšuje a je třeba říci, že se tak děje také díky v práci představenému projektu a jeho řešitelům, kteří na tento segment kulturního dědictví upozorňují.

Praktickým přínosem disertačního úkolu proto byla úspěšná realizace projektu digitální knihovny specializované na online zpřístupnění dat vycházejících z výzkumu knihovních osobních fondů, jehož byla autorka hlavní řešitelkou. V oblasti digitalizace a zpřístupňování kulturního dědictví se jedná o první digitální knihovnu tohoto druhu. Projekt vznikl jako odpověď na potřebu existence nástroje využívajícího moderních postupů pro zpřístupnění knižních sbírek významných osobností.

Projekt byl projektem pilotním, na který řešitelé stále navazují, navíc byla potvrzena pozice tohoto tématu na půdě *Ústavu informačních studií a knihovnictví FF UK v Praze* ve spolupráci s dalšími paměťovými institucemi.

Digitalizace této části kulturního dědictví v prostředí internetu umožňuje přístup k tomuto dědictví širšímu spektru uživatelů nežli pouze odborným badatelům. Díky anglické verzi uživatelského webového rozhraní je možno tento obsah rozšířit také do zahraničí. Aplikace jako první zpřístupňuje nejen soupis zjištěných svazků osobní knihovny, který je možno najít v klasických publikacích a na několika málo webových stránkách v zahraničí, ale umožňuje uživateli také interaktivní prohlížení obrazových kopií výjimečných prvků osobních knihoven.

V rámci uživatelského rozhraní bylo vytvořeno dosud neexistující „centrum“ informací o osobních knihovnách uchovávaných na území České republiky (a okrajově také v zahraničí).

Vedle interaktivního zpřístupnění informací o svazcích z těchto fondů byla vytvořena také interní pracovní metodika pro zpracování osobních knihovnických fondů a mapa lokalizující geografické uložení dochovaných fondů v České republice.

Tématika osobních knihoven na *ÚISK* pokračuje v rámci výuky a tištěných výstupů, probíhá komunikace s paměťovými institucemi, nadále je rozšiřován seznam informací o dochovaných knihovnách a dohledávány informace pro již zveřejněná hesla. V případě získání dalších finančních prostředků budou v budoucnu zpracovávány další fondy, data z jejich zkoumání budou umístěna do již vytvořené webové aplikace a importována do Digitálního univerzitního repozitáře UK. V současnosti řešitelé projektu pracují na publikaci zpracovaného soupisu osobní knihovny držitele Nobelovy ceny Jaroslava Heyrovského a zachycení individuálních svazků s spisky a dedikacemi v tomto fondu. V rámci uživatelského rozhraní osobních knihoven by se v blízké budoucnosti měla na stránkách <http://www.osobniknihovny.cz/> objevit data o osobních knižních fondech knihovny *Národního archivu* v Praze, s níž byla navázána spolupráce. Projekt umožňuje do budoucna volné navázání v rámci dalších projektů pomocí rozšiřování obsahu ve spolupráci s českými i zahraničními institucemi.

Disertační práce je výsledkem výzkumné a pedagogické činnosti, během níž byl vytvářen koncept vyučování tematiky online zpřístupnění kulturního dědictví, zahájen praktický výzkum v této oblasti a realizovány první projekty, jejichž výsledky byly zahrnuty do výuky.

Autorka postupovala pomocí metody online výzkumu, kdy se zaměřovala na oficiální dokumenty institucí Evropské unie, webová rozhraní světových a českých systémů zpřístupňujících digitalizovaný kulturní obsah a vědecké články týkající se tématu. Čerpala také ze znalostí získaných prostřednictvím soustavného sledování problematiky během sedmi let doktorského studia a z vlastních zkušeností při realizaci specificky zaměřeného projektu.

V článku citovaná literatura:

EUROPEAN COMMISSION, 2012a. *Europe 2020* [online]. [Brussels: European Commission], 2012 [cit. 2012-05-06]. Dostupný z World Wide Web: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm.

MANŽUCH, Zinaida, Isto HUVILA a Tatjana APARAC-JELUŠIĆ, 2005. Digitization of Cultural Heritage. In KAJBERG, Leif a Leif LØRRING (eds.). *European Curriculum Reflections on Library and Information Science Education* [online]. Copenhagen: The Royal School of Library and Information Science, c2005 [cit. 2012-05-06]. 241 s. ISBN 87-7415-292-0. Dostupný z World Wide Web: http://www.library.utt.ro/LIS_Bologna.pdf